

Рэлігійнае поле Беларусі — асноўныя этапы эвалюцыі

Abstract:

Разглядаюцца формы гвалту і практыкі вынішчэння хрысціянскай рэлігіі і рэлігійных арганізацыяў савецкім рэжымам: ад спробаў фізічнага вынішчэння ў 20—50-я гг. да ідэалагічнай барацьбы 60—80-х гг. Аналізуецца рэлігійнае адраджэнне ў 90-я гады і сучасная канфесійная сітуацыя ў Беларусі, формы гістарычнага і палітычнага ўгрунтавання хрысціянскіх канфесіяў.

У працэсе грамадскіх пераўтварэнняў, па меры руху да камуністычнай фармацыі, праз вызваленне працоўных мас ад прыгнёту царкоўных структураў, праз усеагульную пісьменнасць — рэлігія мусіла знікнуць сама, бо ў новай грамадска-палітычнай сістэме ёй не было месца. Але выявілася, што знікаць добраахвотная рэлігія ніяк не жадала і да ўсяго яшчэ аказвала супраціўленне «аб'ектыўнай хадзе гісторыі».

У такой сітуацыі царква як сацыяльная інстытуцыя, рэлігія як светапогляд і светаадчуванне мусілі быць знішчаныя праз гвалт: і на працягу ўсёй савецкай гісторыі такі гвалт у дачыненні да рэлігіі быў, толькі з цягам часу ён мяняў свае формы. У гэтым артыкуле мы разгледзім тыя формы гвалту, якія выкарыстоўваў савецкі рэжым у дачыненні да рэлігіі і рэлігійных арганізацыяў, а таксама тое, якім чынам адбылося рэлігійнае адраджэнне, і паспрабуем даць кароткую ацэнку сучаснай канфесійнай сітуацыі ў Беларусі.

I. Практыкі фізічнага вынішчэння ў 1920–1950-х гадах

У 1920—30-я гады рэлігію вынішчалі фізічна: святароў, вернікаў, храмы, святыні, кнігі; царква разглядалася як «*класавы вораг*» [1, с. 263], з якім трэба змагацца радыкальным чынам — масавымі рэпрэсіямі і актамі вандалізму. Па сутнасці, такі падыход да рэлігіі быў абумоўлены таталітарным характарам улады,

якая сама па сабе была ўладай у падмурку сваім рэлігійнай [3, с. 43—46] — паводле шэрагу сацыяльна-псіхалагічных уласцівасцяў таталітарнага рэжыму, паводле атрыбутыкі і характару падтрымкі са сваімі культывымі практыкамі, адыход ад якіх асуджаўся і падлягаў вынішчэнню, прычым такое вынішчэнне насіла сакральны характар. Такая таталітарная секулярная рэлігія, якая склалася ў СССР з усталяваннем жорсткай таталітарнай улады, не трывала альтэрнатывы і не пакідала прасторы ніякай іншай рэлігіі.

Галоўным барацьбітом з рэлігіяй стаў «*Саюз ваяўнічых бязбожнікаў*» — арганізацыя, рух, сама назва якога паказвае, што рэлігіі абвяшчалася «вайна». Вайна з усімі наступствамі, з крывавымі ахвярамі; вайна, якая ў той час вялася не толькі з рэлігіяй, але і з любой праявай іншадумства, калі знішчалася ўсё і ўсе, хто быў перашкодай для пабудовы камуністычнага грамадства, а адначасова і тое, што траплялася на гэтым шляху выпадкова.

Сітуацыя ўскладнялася яшчэ і тым, што ў знішчэнні царквы ўдзел брала сама царква. Спачатку гэта быў інспіраваны органамі ГПУ рух абнаўленняў, які пачаўся пасля рэвалюцыі, фактычна імкнуўся стварыць асаблівую царкву «камуністычнага хрысціянства» і ідэйна далучыцца да савецкай улады. Арганізацыйна ён аформіўся ў 1922 годзе (групы «Жывая царква», «Царкоўнае адраджэнне», «Саюз абшчын старажытнахрысціянскай царквы» і інш.). Рух быў своеасаблівай «рэфармацыяй у праваслаўі», яго прыхільнікі імкнуліся да ажыццяўлення «дэмакратычных рэформаў», якія, на іх думку, мусілі

зблізіць праваслаўе з «рэвалюцыйным народам», напрыклад, такіх, як спрашчэнне структур царкоўнага кіравання, узрастанне ролі прыходскай грамадскасці, дазвол епіскапам уступаць у шлюб, а святарам — уступаць у шлюб больш за адзін раз, скарачэнне службаў, пераклад богаслужэння на расейскую мову і г. д. Гэтая дзейнасць, якая паводле многіх сваіх ідэяў была прагрэсіўнай, разгортвалася на фоне жорсткіх ганенняў на царкву і цкавання яе першаіерарха патрыярха Ціхана; такім чынам многія добрыя ідэі і рэформы былі дыскрэдытаваныя. І хоць абнаўленцы захапілі ўладу ў царкве, масавай падтрымкі ў народзе яны не атрымалі.

З сярэдзіны 1920-х гадоў, пасля прыходу да ўлады І. Сталіна, вызначыўся іншы рух, які пазней атрымаў назву «сергіянства» (ад імя мітрапаліта Сергія Старагародскага). Сутнасць «сергіянства» палягала ў тым, што царква прымала сталінскі рэжым (які, па сутнасці, быў *бязбожным*) і салідарызавалася з гэтым рэжымам дзеля знішчэння ўсіх, хто рэжыму не прызнаваў: у 1927 годзе была прынятая адмысловая дэкларацыя мітрапаліта Сергія, і ўсе ў царкоўным асяродку, хто яе не прымаў, а значыць, не прымаў і безбожнага рэжыму і не рабіўся яму адданым, падлягалі вынішчэнню, у тым ліку і фізічнаму. Ганенні распаўсюдзіліся і на абнаўленцаў.

Уціск царквы ў СССР быў нагэтулькі шырокі і дасягнуў такога маштабу, што да верасня 1939 года ў БССР не засталася ніводнага дзейнага праваслаўнага храма [11], сотні тысяч святароў і вернікаў розных канфесіяў былі забітыя і закатаваныя, сотні храмаў — разбураныя ці пераўтвораныя пад іншыя будынкі.

Сітуацыя змянілася толькі пасля далучэння Заходняй Беларусі да БССР, а таксама ў часе Вялікай Айчыннай вайны, калі па ўсёй Беларусі храмы пачалі адчыняцца наноў. Тады стала відавочна, што фізічнае вынішчэнне царквы аказалася няўдалым. Ужо ў часе Вялікай Айчыннай вайны палітыка фізічнага гвалту змяняецца, але толькі ў дачыненні да ляяльнай часткі царквы: з падтрымкай Сталіна мітрапаліт Сергій становіцца ў 1943 годзе Патрыярхам, адчыняюцца храмы, рэлігія ў пэўнай ступені вяртаецца ў грамадскае жыццё. Але ў нейкім сэнсе такая рэлігійная палітыка мела прывідны характар — фізічнае вынішчэнне працягвалася і закранула тых рэлігійных дзеячоў, якія займаліся адкрыццём храмаў на акупаваных тэрыторыях і не паспелі ці не пажадалі эміграваць пры канцы вайны.

II. Ідэалагічны ўціск у 1950–1960-х гадах

Пэўнае разняволенне грамадска-палітычнага жыцця ў сярэдзіне 1950-х гадоў, пасля смерці І. Сталіна, звязанае з выкрываннем культуры яго «асобы» і наогул культава-рэлігійнага характару таталітарнае сістэмы, не прынесла свабоды ў рэлігійна-духоўнае жыццё, наадварот, ціск на рэлігію ўзмацніўся, але ў выніку змены сацыяльна-палітычнае структуры грамадства набыў іншы характар.

Яшчэ ў 1947 годзе на змену «*Саюзу ваяўнічых безбожнікаў*» прыходзіць таварыства «*Веды*» (якое, дарэчы, дзейнічае ў Беларусі і да гэтага часу) [1, с. 241], і такім чынам уціск рэлігіі набывае іншы характар — характар *антырэлігійнай прапаганды*. Нават закрыццё і разбуранне храмаў пачынае несці характар не фізічнага, а ідэалагічнага гвалту, а сама рэлігія набывае статус «*рэакцыйнай*», «*ідэалагічна чужой*» сацыяльнай з'явы [1, с. 263]. Пры такім падыходзе, часта нават нягледзячы на ляяльнасць рэлігійных арганізацыяў да дзяржаўнага ўладкавання, адной з галоўных перашкодаў руху да камуністычнай фармацыі становілася рэлігійнасць, якую трэба было перамагачь не толькі з дапамогай сацыялістычнай барацьбы, але і сацыялістычнага выхавання [3, с. 52—57].

Новы, адкрыты этап барацьбы з рэлігіяй на знішчэнне ў часе валюнтарызму М. Хрушчоў быў звязаны з пастаўленай задачай пабудовы камунізму цягам 20 гадоў. Пры такой задачы рэлігія існавала ў якасці ізаляваных выспаў «старога свету», і заставалася толькі чакаць, пакуль гэтыя выспы знікнуць самі — па тэорыі так яно і павінна было быць. У справазначным дакладзе ЦК КПСС XX з'езду ў лютым 1956 года ставілася задача «весці рашучую барацьбу супраць рэцыдываў буржуазнай ідэалогіі, узмацніць наступленне на рэшткі капіталізму ў свядомасці людзей, выкрыццё іх носьбітаў» [1, с. 264]. Актуальнасць набывае тэзіс аб тым, што «веравызнанне — гэта невуцтва, цемната, а таму абсалютную большасць наведвальнікаў царквы ўтвараюць непісьменныя бабулі» [1, с. 302].

Як ужо адзначалася вышэй, радыкалізм дзяржаўнай палітыкі ў дачыненні да рэлігіі не мог насіць ранейшага (сталінскага) характару масавых рэпрэсіяў, бо М. Хрушчоў супрацьпастаўляў сваю палітыку ў гэтым плане палітыцы І. Сталіна. Мерапрыемствы па барацьбе з рэлігіяй былі

звязаныя з масавым закрыццём і знішчэннем храмаў, з высмейваннем і выкрыццём «рэлігійных забабонаў». На святарства і вернікаў аказваўся эканамічны і псіхалагічны ціск, пад якім іх змушалі да публічнай адмовы ад далейшай рэлігійнай дзейнасці: такія адмовы часта з'яўляліся ў прэсе. Паказальны выпадак з прафесарам-протаіерэем А. Осіпавым, вядомым святаром, прафесарам Ленінградскай духоўнай акадэміі, які ў 1959 годзе напісаў заяву аб сваім сыходзе з праваслаўнай царквы і стаў актыўным прапагандыстам-антырэлігійнікам, быў старэйшым навуковым супрацоўнікам Музея рэлігіі і атэізму і атрымаў ступень кандыдата філасофскіх навук за атэістычныя працы.

Паводле колькасці зачыненых храмаў аднаго жыхара, БССР знаходзілася на першым месцы сярод рэспублік СССР [1, с. 270]. Зноў царква як быццам выкрывала сама сябе праз масавыя адрачэнні і адступніцтва. І такім адступнікам «давалася слова», тады як тыя, хто працягваў належаць да царквы, слова не мелі — іх голас быў «цёмны», «непісьменны» ў параўнанні з голасам «*навуковага атэізму*», курсы якога ўводзяцца ў ВНУ з 1957/58 навучальнага года [1, с. 241]. Засноўваецца Інстытут навуковага атэізму Акадэміі грамадскіх навук пры ЦК КПСС у 1964 годзе, ствараецца сістэма «*атэістычнай адукацыі*», праз прызму якой рэлігія разглядаецца ў якасці галоўнага ворага навуковага светапогляду, а вернікі залічваюцца ў свядомыя ці несвядомыя носьбіты чужых поглядаў [1, с. 264].

III. «Крызіс рэлігіі»: сацыяльная маргіналізацыя

Наступны перыяд гвалту над рэлігіяй у савецкім грамадстве вызначыўся новай інтэрпрэтацыяй рэлігіі і рэлігійных практыкаў і іх месца ў сістэме грамадскіх стасункаў. У лістападзе 1967 года Л. Брэжнеў, новы лідэр Савецкай дзяржавы, заявіў, што ў СССР пабудаванае «развітое сацыялістычнае грамадства», якому ўласцівыя непарушная ідэйна-палітычная згуртаванасць працоўных, іх самаахвярная адданасць ідэалам партыі, вернасць прынцыпам марксізму-ленінізму, высокая ступень сталасці ўсёй сістэмы грамадскіх дачыненняў. Такім чынам, рэлігійнае жыццё ў такім грамадстве ацэньвалася як прагрэс «згасання», быў вылучаны тэзіс аб «крызісе рэлігіі» [1, с. 293], які дазволіў па-новаму асэн-

саваць месца рэлігіі ў сістэме грамадскіх дачыненняў. Рэлігія больш ужо не з'яўлялася ні небяспечным «класавым ворагам», ні значнай перашкодай для пабудовы камунізму: яна проста ўжо не ўяўляла небяспекі для грамадства, таму адкрыты ціск на царкву перайшоў у этап некаторай рэлігійнай раўнавагі і цягліцы, хоць працягвалася і закрыццё храмаў, і пераслед асобных вернікаў, святароў, рэлігійных групаў праз уціск з боку КДБ, а таксама праз адміністрацыйны і крымінальны пераслед. Ён, аднак, датычыў пераважна несанкцыянаванай рэлігійнай дзейнасці (прытым што рэлігія існавала афіцыйна), якая расцэньвалася як парушэнне заканадаўства аб рэлігійных культурах.

Культ у гэты перыяд становіцца вызначальным для рэлігіі. Менавіта культура дзейнасць у межах «царкоўнай агароджы» афіцыйна дазваляецца і не пераследуецца з боку дзяржавы, тады як дзейнасць місіянерская, прапагандысцкая і іншая — апынаецца па-за законам. Гэта непасрэдна звязана са статусам рэлігіі, які яна мела ў той час: паводле меркавання дзяржаўных чыноўнікаў, культурай (богаслужбовай) дзейнасці было дастаткова, каб свабодна забяспечыць патрэбы вернікаў як «выміраючай з'явы», але пры гэтым не дапусціць рэцыдываў адраджэння рэлігіі. Цяпер ідэалагічная машына абрала іншую тактыку — тактыку ізаляцыі тых выспаў рэлігіі, якія існавалі, тых праяваў рэлігійнасці, якія былі санкцыянаваныя: яны былі дазволеныя афіцыйна, але пры гэтым знаходзіліся ў рэзервацыі.

У такіх умовах на змену антырэлігійнай прапагандзе прыходзіць прапаганда атэістычная — рэлігія больш не з'яўляецца «страшэнным ворагам», пра яе наогул можна забыцца, самой хадой гістарычнага развіцця яна выціснутая далёка на перыферыю грамадскага жыцця. Такім чынам, адбываецца маргіналізацыя рэлігіі як дэвіяцыі, адхілення. Трэба адзначыць, што ў перыяд «застоя» ўсякае дысідэнцтва вызначаецца як дэвіяцыя — псіхічная ці інтэлектуальная — і праз сістэму псіхіятрычных клінік і дыягназаў выштурхоўваецца ў замкнёную прастору. Царква, рэлігія пераўтвараюцца ў маргінальную субкультуру, становяцца прыкметаю аўтсайдэраў [2, с. 6] — панавальны канон са сваёй прэтэнзіяй на выключнасць ацэньваў рэлігію як чужую і варажую да сябе, задаючы ёй сацыякультурны статус на ўскрайку, на перыферыі савецкай культурнай і ідэалагічнай сістэмы.

Асаблівасць часу застою была яшчэ і ў тым, што палітычнае дысідэнцтва і царкоўнае пад-

полле зблізіліся. Усякая свабодная думка душылася, затое існавала да некаторай ступені легітымная рэзервацыя царквы, дзе афіцыйна, хоць і ізалявана, панавала некамуністычная ідэалогія. Таму менавіта ў той час царква атрымала даволі істотнае інтэлектуальнае падмацаванне — адукаваныя дысідэнты пайшлі ў царкву, у тым ліку і ў святарства.

Рэлігія разглядалася ў трох аспектах — абраднасці (напрыклад, фарбаванне яек на Вялікдзень, хрышчэнне дзяцей ды інш.), рэлігійнага светапогляду і рэлігійнай дзейнасці. На супрацьстаянне рэлігійнаму рытуалу як самай распаўсюджанай праяве рэлігійнасці быў скіраваны шэраг мерапрыемстваў, прадугледжаных, напрыклад, такім дакументам, як Пастанова Савета міністраў БССР «Аб рабоце савецкіх органаў па ўкараненні грамадзянскіх абрадаў»: камсамольскія «хрышчэнні», камсамольскія «вянчанні» і г. д.

Супрацьстаянне рэлігійнаму выхаванню праяўлялася ў атэістычным выхаванні і атэістычнай прапагандзе, прадугледжаных, напрыклад, Пастановай ЦК КПСС 1981 года «Аб узмацненні атэістычнага выхавання».

Уся дзейнасць рэлігійных арганізацыяў была зведзеная да культавых практыкаў, уціснутая ў межы «царкоўнай агароджы». Царква ў такой сітуацыі: 1) афіцыйна існавала і дзейнічала ў межах санкцыянаваных культавых практыкаў у рамках сваёй рэзервацыі; 2) займалася падпольнай дысідэнцкай дзейнасцю (праз радыёстанцыі: мітр. Антоній Суражскі і прот. Кірыл Фоціеў на радыё «ВВС», прот. Аляксандр Шмеман на радыё «Свабода», святар Віктар Патапаў на радыё «Голас Амерыкі»; праз падпольныя групы катэхізацыі, евангельскія гурткі і пад.); 3) выступала рупарам сістэмы, якая яе прыгнятала, як на міжнародным узроўні, так і на ўзроўні СССР. Зноў царква змагалася супраць сябе — на міжнародным узроўні распаўсюджвалі інфармацыю аб адсутнасці пераследу за рэлігійныя перакананні, а таксама бралі ўдзел у ініцыятывах савецкага ўрада — па барацьбе за мір, за ядзернае раззбраенне і г. д. Гэта быў варыянт «экспартнага праваслаўя», протадыякан Уладзімір Русак называе такую дзейнасць «шыкоўнымі абедамі і прыемнымі падарункамі» [3, с. 78]: калі замежную дэлегацыю вазілі ў праваслаўную рэзервацыю, абмяжоўваючы ад кантактаў з «простымі вернікамі», частуючы шыкоўнымі абедамі і насычанай куль-

турнай праграмай. Даволі паказальны адзін такі візіт дэлегацыі Сусветнай Рады Цэркваў (СРЦ) у Мінск. У міжнародных царкоўных арганізацыях разумелі, што адкрытага ўціску царквы няма, але няма ў межах «пабожнасці старых», тады як моладзь не мае магчымасці бесперашкодна ўдзельнічаць у царкоўным жыцці, а калі абірае такі шлях, дык апынаецца змаргіналізаванай і вымушаная ісці ў сацыяльна непрэстыжныя прафесіі — вартаўнікоў, дворнікаў, санітараў без усялякай магчымасці нармальнай інстытуцыялізацыі ў грамадстве, не кажучы ўжо пра кар'еру.

Пра ўціск царквы заяўляў і прадстаўнік РПЦ у Сусветнай Радзе Цэркваў прот. Віталь Баравы, адкрытыя лісты ў СРЦ пісаў і протадыякан Уладзімір Русак, чья кніга «Сведчанне абвінавачвання» з мноствам фактаў ганенняў на царкву ў розныя перыяды савецкага рэжыму выйшла за мяжой. Інфармацыйная блакада не была ўжо такой жорсткай, і вернікі з СССР маглі больш-менш бесперашкодна атрымліваць і дасылаць інфармацыю. Такім чынам, каб выветліць рэальны стан рэчаў, дэлегацыя СРЦ захацела сустрэцца з царкоўнай моладдзю, якая, аднак, пад уплывам упаўнаважаных па справах рэлігіі разыграла перад замежнай дэлегацыяй сцэнку «свабода сумлення ў СССР», усякімі спосабамі запэўніваючы замежных гасцей, што савецкая ўлада не проста не стварае перашкодаў для рэлігійнага жыцця моладзі, але і ўсялякім чынам гэтаму спрыяе.

Такім чынам, праваслаўная царква не выходзіла за межы сваёй рэзервацыі. Пры гэтым калі праваслаўным (і ў нейкай ступені каталікам) было адведзенае хоць нейкае месца ў грамадскім жыцці, часам нават прызнавалася іх культурнае значэнне (напрыклад, масавае захапленне «дошкамі» — старажытнымі іконамі), то пратэстанты адназначна азначаліся як «секты» і атэістычная прапаганда надавала барацьбе з «сектамі» вялікае значэнне. Праваслаўе дзяржаве ўяўлялася ў асноўным супольнасцю састарэлых людзей, якая раней ці пазней «вымрэ» натуральным чынам. Пратэстанты ж, нягледзячы на ўціск, праводзілі на магчымым узроўні місіянерскую дзейнасць, масавым было ўхіленне ад службы ў войску. І калі праваслаўе нейкім чынам можна было звесці да «сентыментальнай рэлігійнасці» (прыхільнасць да праваслаўнае царквы часта абумоўлівалася культурна-пачуццёвымі пачаткамі), то пратэстантызм

супраць гэтага меў прышчэпку — місіянерская дзейнасць праводзілася на ўзроўні фармавання светапогляду, на ўзроўні тэкстуальным. Таму асноўны рупар атэістычнай прапаганды ў Беларусі — радыёперадача «Для вернікаў і нявернікаў» — быў фактычна цалкам скіраваны супраць сектаў, якія ніяк не хацелі задавольвацца «сваім сціплым месцам».

IV. Выхад за царкоўную «агароджу»

Падрыхтоўка да святкавання ў 1988 годзе тысячагадовага юбілею ўвядзення на Русі хрысціянства хоць і пачалася за пяць гадоў да меркаваных урачыстасцяў і абяцала набыць незвычайны маштаб, але палітыка дзяржавы ў дачыненні да царквы на той час так і не змянілася: юбілей мусіў адбывацца ўва ўсё той жа ізаляванай прасторы. Як успамінае цяперашні Патрыярх Маскоўскі Аляксій II, у той час Мітрапаліт, «у 1983 г., калі мы стварылі Камісію па падрыхтоўцы святкавання 1000-годдзя Хрышчэння Русі, нам на афіцыйным узроўні казалі, што ні дзяржава, ні грамадскасць, ні навука не будуць браць удзел у гэтым святкаванні, што гэта чыста царкоўнае святкаванне, якое павінна здзяйсняцца толькі ў царкоўным асяроддзі» [6]. І хоць створаную камісію ўзначаліў сам Патрыярх Пімен і ўлады нават пайшлі на тое, каб аддаць у валоданне царкве Свята-Данілаў манастыр, у сувязі з падрыхтоўкай да святкавання 1000-годдзя Хрышчэння Русі ідэалагічны ціск на царкву яшчэ больш узмацніўся: кіраўніцтва партыі разумела, што ад удзелу ў такой маштабнай падзеі будзе цяжка стрымаць шырокія пласты грамадства.

У чэрвені 1983 года новы Генеральны сакратар К. Чарненка выступіў на Пленуме ЦК КПСС з дакладам «Актуальныя пытанні ідэалагічнай, масава-палітычнай работы партыі», які вызначыў такую задачу партыйных і савецкіх органаў, як вядзенне рашучай барацьбы з рэакцыйнай роляй рэлігіі. Рашэнні гэтага пленума выклікалі чарговую хвалю атэістычнай прапаганды.

У 1985 годзе ЦК КПБ накіраваў у мясцовыя органы спецыяльную запіску «Некаторыя пытанні атэістычнай работы ў сувязі з 1000-годдзем Хрышчэння Русі», якая ставіла на мэце звядзенне ўплыву святкавання на грамадскасць да мінімуму. І хоць у дакуменце адзначалася,

што сярод насельніцтва ўсё больш расце цікавасць да рэлігіі, можна адзначыць, што на той час у БССР засталася толькі 369 праваслаўных цэркваў, прытым што 637 было зачынены. У сталіцы рэспублікі было адчынена толькі два праваслаўныя храмы: кафедральны сабор і Аляксандра-Неўскі храм. І хоць БССР сапраўды была самай атэістычнай рэспублікай Савецкага Саюза, у 1980-я гады ў ёй адбыліся значныя змены. Як пагаджаюцца многія даследчыкі, гэта было звязана, з тым, што ў 1981 годзе Беларускаю епархію ўзначаліў Мітрапаліт Філарэт, які на той час з'яўляўся кіраўніком Аддзела знешнецаркоўных зносін РПЦ (фактычна царкоўнага «міністэрства замежных справаў»). Дзякуючы гэтаму Беларусь часта наведвалі розныя замежныя дэлегацыі, сам Мітрапаліт займаў даволі цвёрдую пазіцыю (у параўнанні з іншымі): ён праводзіў несанкцыянаваныя ўладамі рукапалажэнні святароў, дазваляў сабе з'яўляцца на вуліцы ў спецыяльнай вопратцы, шмат ездзіў па розных прыходах Беларусі. Гэта выклікала незадаволенасць кіраўнічых органаў БССР. Цяжка сказаць, што дзейнасць першаіерарха прывяла да «рэлігійнага рэнесансу», але шмат у чым яна супрацьстаяла далейшаму наступу на рэлігійнае жыццё.

Мерапрыемствы па святкаванні 1000-гадовага юбілею Хрышчэння Русі пачаліся задоўга да самога юбілею: першая царкоўная міжнародная канферэнцыя па гісторыі царквы прайшла яшчэ ў 1986 годзе ў Кіеве. За ёй адбыліся яшчэ дзве — у Маскве ў 1987 годзе і ў Ленінградзе ў 1988-м. Буйныя царкоўныя мерапрыемствы не абмінулі і БССР — у маі 1988 года ў Мінску быў праведзены калектывам «Хрышчэнне Русі і беларуская культура». Прадстаўніцтва на гэтых канферэнцыях было настолькі шырокім — удзел у іх бралі вядомыя царкоўныя дзеячы з усяго свету, — што незаўважна такія мерапрыемствы прайсці не маглі.

Значным таксама было тое, што святкаванне тысячагадовага юбілею Хрышчэння Русі набыло міжнародны маштаб: 24-я сесія Генеральнай Асамблеі ААН па пытаннях адукацыі, навукі і культуры (ЮНЕСКА) уключыла юбілей у спіс святочных датаў і таксама ўзяла ўдзел у святочных мерапрыемствах [9, с. 25].

1000-годдзе Хрышчэння Русі мабілізавала ўсе царкоўныя сілы, якія жылі чаканнем незвычайнага і важнага. Гэты юбілей прыцягнуў да царквы ўвагу; і ўсе пропаведзі, усе чаканні былі

звернутыя да юбілею: напрыклад, мітр. Ювеналій у сваёй пропаведзі на Вялікдзень («Уваскрэсення дзень») выказаў гэты наступнымі словамі: «Мы жывем вялікаю радасцю і думкай пра юбілей 1000-годдзя Хрышчэння Русі» [10, с. 52].

Напярэдадні юбілею адбылася сустрэча Генеральнага сакратара ЦК КПСС М. Гарбачова з Патрыярхам Маскоўскім і ўсяе Русі Піменам і членамі Сінода РПЦ: Патрыярх Пімен звярнуўся з лістом да М. Гарбачова, у якім выказаў просьбу пра сустрэчу ў сувязі з 1000-годдзем увядзення хрысціянства на Русі. На гэтай сустрэчы Гарбачоў адзначыў, што «1000-годдзе ўвядзення хрысціянства на Русі... атрымала не толькі рэлігійнае, але і грамадска-палітычнае гучанне» [7, с. 2]. Стала зразумелым, што тыя планы дзяржавы па элімінацыі ўплыву юбілею на грамадска-палітычны рух праваліліся, і, як адзначыў Патрыярх Аляксій II: «Мы памятаем, што 1000-гадовае Хрышчэнне Русі адзначалася па ўсёй Расіі, яно стала святам усёй краіны, і мы называем гэты перыяд Другім Хрышчэннем Русі».

Такім чынам, свабода веравызнанняў, хоць і была фактычна апошняй сферай, якую закранулі пераўтварэнні «перабудовы», атрымала развіццё. Больш за тое, спраўдзіліся многія словы пра тое, што юбілей дасць моцны імпульс для рэлігійнага адраджэння [8, с. 22], для ўзмацнення цікавасці да царквы.

Такім чынам, калі на 1988 год у РПЦ было 67 епархій, 21 манастыр, 6893 прыходы, 2 духоўныя акадэміі і 3 духоўныя семінары, то пасля святкаванняў іх колькасць пачынае рэзка павялічвацца. У БССР на 1989 год лік царкоўных прыходаў дасягае 477, а да канца 1990-га іх становіцца 609. З 1 верасня 1989 года ўзнаўляюцца заняткі ў Мінскай духоўнай семінары, адкрываецца Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр у Полацку. Змяняецца статус царквы — дзякуючы юбілею царква рамантызуецца, пачынаюцца масавыя хрышчэнні насельніцтва. Больш за тое, царква становіцца для дэмакратычнай грамадскасці рупарам галоснасці і перабудовы. Вялікая ўвага пачынае аддавацца царкве ў сродках масавае інфармацыі.

Гэта прыводзіць да таго, што царква пачынае браць актыўны ўдзел у грамадска-палітычным жыцці краіны і набывае сярод насельніцтва вялікі аўтарытэт. Паказальнымі з'яўляюцца выбары 1989 года ў Вярхоўны Савет СССР,

куды, атрымаўшы народную падтрымку, абіраюцца дэпутатамі іерархі і святары: Мітрапаліт Пецябургскі Аляксій (Рыдыгер, будучы Патрыярх Аляксій II), святар Глеб Якунін, яп. Піцірым (Нячаеў, узначальваў выдавецкі аддзел Маскоўскай Патрыярхіі). Тое самае адбываецца і ў БССР. На выбарах у Вярхоўны Савет БССР 12 склікання ў 1990 годзе абіраюцца Мітрапаліт Філарэт (Вахрамееў), а. Віктар (Радамысльскі, цяпер ігумен Віталій), святар Аляксандр Дзічкоўскі.

V. Праекты «нацыянальнай рэлігіі»

Пачатак 1990-х гадоў у Беларусі характарызаваўся дынамікай і няўстойлівасцю. Рэлігійнае разняволенне паўплывала не толькі на становішча праваслаўнай царквы, але і на становішча ўсіх рэлігійных групаў. Пераўтварэнні, якія закранулі ўсё грамадства, далі вялікія магчымасці ўсім канфесіям — у краіне адбыўся сапраўдны рэлігійны выбух. Замежныя місіянеры, выхад з падполля розных рэлігійных арганізацыяў, літаратура на рэлігійную тэматыку як традыцыйнага, так і нетрадыцыйнага кшталту — усё гэта прывяло да незвычайнага рэлігійнага ўздыму.

У Беларусі галоўная барацьба за «першапачатковы людскі капітал» разгарнулася паміж гэтак званымі «традыцыйнымі канфесіямі»: праваслаўем, каталіцтвам і грэка-каталіцтвам — і нетрадыцыйнымі рэлігійнымі групамі, рэпрэзэнтаванымі пераважна ўсялякімі пратэстанцкімі кірункамі. Спецыфіка традыцыйных канфесіяў была ў тым, што яны, апроч непасрэднай місіянерскай дзейнасці, стваралі праект «нацыянальнай рэлігіі». Прэтэнзія на традыцыйнасць з боку праваслаўнай царквы і каталіцкага касцёлу сумневу не выклікала, хоць паміж гэтымі дзвюма канфесіямі адбывалася пэўная канфрантацыя ў спробе прыўлашчвання нацыянальнай гісторыі. Аднак, як адзначаюць гісторыкі, «з пераадоленнем ідэалагічных насаенняў пераасэнсаваныя працы ранейшых аўтарытэтаў у даследаванні рэлігіі, ідзе адмаўленне ад крайнасцяў рускай і польскай канцэпцыяў» [12], вылучаецца гэтак званы «уніяцкі праект», які знаходзіць шырокае адлюстраванне ў грамадскай свядомасці і ў працах даследнікаў.

Да канца 1990-х гадоў дынаміка росту канфесіяў пачынае спадаць — гэта характэрна для

ўсіх рэлігійных групаў. Аднак становіцца відавочным, што на працягу дзесяцігоддзя нечакана значны рост быў у пратэстанцкіх цэркваў. Многія даследнікі нават рабілі прагнозы пра тое, што пратэстантызм можа стаць асноўнай рэлігіяй для беларусаў [4, с. 46—48]. Гэта суправаджалася яшчэ і шырокім удзелам пратэстанцкіх цэркваў у палітычным жыцці, у прыватнасці ў прэзідэнцкай кампаніі 2001 года.

Аднак пасля прыняцця новай рэдакцыі закону «Аб свабодзе веравызнання і рэлігійных арганізацыях» у 2002 годзе становіцца зразумелым, што дзяржаўная палітыка адводзіць пратэстанцкім цэрквам толькі маргінальную ролю, уводзячы ў канцэпцыю юрыдычнага рэгулявання канфесійнай палітыкі для абмежавання іх дзейнасці такі панятак, як «традыцыйнасць».

VI. Пратэстанты: спробы гістарычнага і палітычнага ўгрунтавання

У такіх умовах пратэстанцкім цэрквам даводзіцца шукаць «гістарычныя аргументы», і ў якасці такога гістарычнага аргумента выступае святкаванне ў 2003 годзе 450-годдзя Рэфармацыі ў Беларусі. Трэба адзначыць, што гэты праект развіваўся ў двух кірунках: па-першае, для папулярызацыі ідэяў гэтак званага залатога веку сярод саміх пратэстанцкіх супольнасцяў, ідэі для іх даволі новай; па-другое, у вылучэнні «пратэстанцкага праекту» для шырокай грамадскасці.

Як адзначае адзін з дзеячоў пратэстанцкай царквы У. Мацкевіч, абгрунтаванне традыцыйнасці і гістарычнасці становіцца для пратэстанцкіх рухаў важнай задачай: «Апошнім часам неаднаразова даводзіцца чуць, што ў беларусаў ёсць традыцыйныя рэлігіі і нетрадыцыйныя — пазычаныя ў кагосьці і таму неўласцівыя, нават у чымсьці шкодныя, бо аддаюць беларусаў пад уплыў іншых культураў» [13]. Другі пратэстанцкі дзяяч епіскап Саюза Хрысціян веры евангельскай Сяргей Хоміч таксама адзначае: «Для евангельскіх хрысці-

ян дата 450-годдзя Рэфармацыі ў Беларусі гаворыць пра наш гістарычны грунт, паказвае, што карані пратэстанцкіх цэркваў ляжаць глыбока ў гісторыі краіны. Гэта асабліва важна сёння, калі нас жадаюць паказаць як чужых для Беларусі» [14].

Такім чынам, быў утвораны Нацыянальны аргкамітэт па святкаванні 450-годдзя Рэфармацыі ў Беларусі, куды ўвайшлі вядомыя грамадскія і культурныя дзеячы. Была выдадзеная кніга гісторыка Станіслава Акіньчыца «Залаты век Беларусі» [5], якая стала своеасаблівым ідэалагічным падмуркам руху, адбылася міжнародная навуковая канферэнцыя «Рэфармацыя і грамадства. XVI стагоддзе», былі выдадзеныя «Катэхізіс» С. Буднага ў адаптацыі на сучасную беларускую мову, кніга А. Грыцкевіча, прысвечаная жыццю і дзейнасці «апостала Рэфармацыі» канцлера Вялікага Княства Літоўскага Мікалая Радзівіла Чорнага, для папулярызацыі ідэяў залатога веку быў створаны шэраг інтэрнэт-рэсурсаў, напрыклад, ReformedBelarus.org [15] і «450 гадоў Рэфармацыі» [16], праводзіліся канцэрты і масавыя мерапрыемствы, удзел у якіх узяла значная колькасць пратэстанцкіх супольнасцяў Беларусі розных дэнамінацыяў.

Трэба адзначыць, што ўсе мерапрыемствы адбываліся ва ўмовах інфармацыйнай блакады з боку афіцыйнай улады і, наадварот, атрымалі шырокую падтрымку сярод апазіцыйных рухаў. Некаторыя апазіцыйныя рухі нават наўпрост былі звязаныя з «пратэстанцкім праектам» (такія як «*Рушэнне*» Мацкевіча, Беларуская хрысціянская дэмакратыя) ці трансфармаваліся дзякуючы яму (напрыклад, арганізацыя «Малады фронт»).

Такім чынам, можна зрабіць выснову пра тое, што ўціск пратэстанцкіх цэркваў з боку афіцыйнай улады ва ўмовах аўтарытарнага рэжыму прывёў да іх палітызацыі, ідэйны падмурак якой звязаны з натуральным для сучаснага прыгнечанага і бяспраўнага становішча пратэстантаў рухам за свабоду веравызнання і з прэтэнзіямі на гістарычнасць і значнасць Рэфармацыі, што абумоўлівае іх «патрыятычны пафас».

Літаратура

1. Грыгор'ева В. В., Завальнюк У. М., Навіцкі У. І., Філатава А. М. Канфесіі на Беларусі (кан. XVIII — XX ст.). — Мн: ВП «Экаперспектыва», 1998.
2. Новикова Л. Г. Религиозность в Беларуси на рубеже веков: тенденции и особенности проявления (социологический аспект). — Мн., 2001.

3. Степанов (Русак) Владимир. Свидетельство обвинения. — Часть 2. — М., 1993.
4. Шевцов Ю. Объединенная нация: феномен Беларуси. — М., 2005.
5. Акинъчиц С. Золотой век Беларуси//<http://belreform.org/ru/zvb/zvb1.php>
6. Аляксій II, патрыярх. Выступ на пасяджэнні Акадэміі сацыяльных навук//<http://patriarch.voskres.ru/230299.htm>
7. Встреча Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева с Патриархом Московским и всея Руси Пименом и членами Синода РПЦ//Журнал Московской Патриархии. — 1988. — № 7.
8. Диадор I, Патриарх Иерусалимский//Журнал Московской Патриархии. — 1988. — № 8.
9. Журнал Московской Патриархии. — 1988. — № 8.
10. Журнал Московской Патриархии. — 1988. — № 6.
11. Крыванос Фёдар, святар. Інтэрв'ю «Дзякуючы іх подзвігу, сёння мы маем магчымасць з'яўляцца ўдзельнікамі адраджэння царкоўнага жыцця...»//<http://churchby.info/bel/32/print/>.
12. Марозава С. Гістарыяграфія канфесійнай гісторыі Беларусі//Гістарычны альманах. — 2001. — Т. 4//http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/almanach/04/04vk1_marozava.htm.
13. Мацкевіч У. Рэфарматы ў Беларусі: свае ці чужыя?//<http://worvik.com/news/2005/09/17/63>.
14. Протестанты отметят 450-летие Реформации в Беларуси богослужением//<http://www.bdg.by/news/news.htm?49703>.
15. <http://www.reformedbelarus.org>.
16. www.belreform.org.